

Istandsættelser og lærerige Fund vil der dog sikkert kunne nås meget.

Det er Hensigten i nogle følgende Småafhandlinger at give sådanne udførligere Oplysninger om Museets Fremgangsmåder og Studier, at vise, hvad de enkelte Arbejder fordrer, og hvad de kan oplyse, og derigennem forhåbentlig også at få de historiske Amtssamfund interesserede for Sagen, som de utvivlsomt kan gavne og støtte på mange Måder.

De vedføjede Billeder viser som Exempel på en Istandsættelse Altertavlen i Marslev Kirke på Fyen, der er restaureret med Statstilskud og under Nationalmuseets Kontrol af Maler Niels Termansen 1912. Tavlen, som er forarbejdet 1592 i et fyensk Snedkerværksted, var før Istandsættelsen egetræsmalet, men stråler nu i Forgyldning og pragtfulde Farver, som er genfremstillede nøjagtigt efter den oprindelige Staffering. I Topstykket er genfundet Frederik 2's og Dronning Sofias Våben, mærkeligt nok malede fire År efter Kongens Død, og det er lykkedes at fastslå, at Tavlen trods al sin Pragt ikke har haft større Figurbilleder, men i Overensstemmelse med Datidens dulgte kalvinistiske Tilbøjeligheder kun malede Skriftsprog.

JYSK HISTORISK-TOPOGRAFISK LITTERATUR GENNEM HALVHUNDREDE ÅR.

Af S. NYGÅRD.

Den egentlige historieskrivning har ifølge sagens natur altid måttet være de lærdes sag, da stor kundskabsfylde, en udviklet kritisk sans, betydelig fremstillingsævnne og mange andre egenskaber er nødvendige for den, der tilfulde skal magte de store historiske opgaver. Men historien byder også på mange mindre opgaver, når talen kun er om at behandle en enkelt persons, et enkelt forholds eller et enkelt steds historie, og dér kan den, der ikke er historiker ex professo, ofte gøre fyldest i kraft af mere beskedne forudsætninger, når han blot møder med et vist fond af boglig kundskab, interesse for sagen og energi til at overvinde de vanskeligheder, de fleste begyndere vil møde på deres vej. Oprindelig var det dog aldeles overvejende akademikere eller dog mænd, der indtog stillinger i samfundet, hvortil der nu til dags

vilde kræves folk med akademisk dannelse, der kastede sig over sådanne historiske opgaver, der formedelst deres begrænsning kunde magtes af den, der stod udenfor de egentlig lærdes kres, og først i sidste halvdel af det 19. århundrede bliver det almindeligt også at træffe navne på ustuderede i de historiske forfatters række, hvadenten det nu skyldes den stigende oplysning eller — hvad der er sandsynligere — den voksende interesse for historiske problemer, der af Grundtvig og hans mænd var kaldt tillive.

Da sansen for Jyllands lokalhistorie begyndte at vågne, var det, som man kunde vente, først købstæderne, der tiltrak sig opmærksomheden. Vel havde Arent Berntsen i *Danmarks og Norges frugtbare herlighed* ingenlunde med særlig forkærlighed syslet med dem — tvertimod; men i Jens Lauritsøn Wolfs *Encomion Regni Daniæ* (1654), der på de første 88 sider behandler Nørrejylland, vil man næsten udelukkende finde oplysninger om byerne og kun rent undtagelsesvis et par ord om, hvad der lå udenfor disse, og de topografiske specialskrifter fra den følgende tid viser det samme forhold. Et lille skrift om *Viborg*, udarbejdet på grundlag af præsten Kristen Eriksens vidtløftige skrevne samlinger, udkom 1727, ni år efter kom præst og lector Peder Terpsagers for sin tid ypperlige værk *Ripæ Cimbricæ*, efter at han tidligere havde udsendt nogle mindre skrifter, 1767 udgav præsten J. N. Wilse et godt arbejde om *Fredericia*, og 1779 kom der igen et mindre skrift om *Viborg*, forfattet af præsten A. C. Krog. Det var således stadig de gejstlige embedsmænd, der dyrkede denne form for videnskabeligt arbejde, men i den følgende tid måtte disse dele denne ære med adskillige verdslige. Olavius, der 1787 skrev om *Skagen*, var tolder, Gaarmann, som 1794 udsendte et lille skrift om *Vejele*, var postfører, og et for sin tid ret værdifuldt og udførligt værk om *Randers*, der udkom ti år senere, var forfattet af byfoged Stadfeldt, men endnu langt ind i det 19. århundrede var det dog stadig præsterne, der leverede det meste. Vi minder blot om Galthens beskrivelse af *Ribe* 1792 og af *Randers* 1802, om Frosts bog om *Ringkøbing* 1817, Fyhns om *Kolding* 1848 og Ursins om *Viborg* 1849. Til *Ribe* bys historie fremkom værdifulde bidrag af skolemændene P. T. Hanssen, Thorup og Adler.

Bortsét fra den udførlige omtale af Jylland i 4. og 5. bind af *Danske Atlas*, der begyndte at udkomme 1763, og fra Nødskovs for sin tid gode *Beskrivelse over Timgaard og Tim sogn* 1787, bragte det 18. århundrede kun meget lidt stof frem om alt, hvad der i Jylland var omtale værd udenfor købstæderne. Men ret som om romantikken også på dette område havde åbnet menneskenes øjne for, at det ikke var i byerne men ude i guds fri natur, der var noget at komme efter, bragte det næste århundrede allerede 1802 både en beskrivelse over *Thy* og en over *Læsø*, den første af præsten Aagaard, den anden af birkedommer Bing. Det var dog ikke romantisk sværmeri, der var moder til disse to værker, ti de var bægge »fysiske og økonomiske«, altså mindst af alt sværmeriske. Noget lignende gælder provst Schades fortjenstfulde arbejde om *Mors*, der fremkom ni år senere. Derimod var der unægtelig romantik med i spillet, da Burman Becker 1830—32 udsendte sine tre små bind *Efterretninger om de gamle borge i Danmark og hertugdømmerne*, af hvilke »borge« henved en snes stykker lå i Jylland, og da Karl Hansen straks efter lod følge et bind *Danske ridderborge*, der omhandler otte gårde i egnen mellem Randers og Grenå. Omkring herregårdene med de anselige bygninger, pansrede riddere, skønne jomfruer og blege spøgelses sværmede altid for to til tre menneskealdre siden de følsomme naturer. Også T. A. Becker, der dels i månedsskriftet *Orion*, dels i kvartalsskriftet af samme navn — navnlig dog i det sidste — har leveret mange historiske og topografiske bidrag om Jylland og såvel dør som i *Prospekter af danske herregårde*, til hvis første 7 bind han skrev teksten, har behandlet mange »borges« historie, følte sig stærkt draget af disse lokaliteters særegne atmosfære.

På Fyn var den historiske interesse blevet næret gennem Vedel Simonsens, Kasp. Paludan-Müllers og det 1815 stiftede Fyns stifts literære selskabs virksomhed, og et organ fik de historisk interesserede sig 1861, da selskabet begyndte at udgive *Samlinger til Fyns historie og topografi*. Sjælen i dette foretagende blev biskop Engelstoft, hvis afhandlinger i forbindelse med arbejder af H. F. Rørdam, M. A. C. Crone og andre giver det en såre ærefuld

plads i rækken af lignende samlerværker. Med Engelstofths død ophørte det 1890 at udkomme.

Utvivlsomt var det for en stor del eksemplet fra Fyn, der fik adjunkt D. H. Wulff i Ålborg til 1865 at interessere sig for oprettelsen af et selskab, der skulde virke for bearbejdelsen af Jyllands historie og topografi. Efter at have berejst en del af halvøen for at sondere stemningen for et sådant foretagende, udsendte han i forbindelse med en del andre, navnlig embedsmænd og næringsdrivende i byerne, om efteråret samme år en indbydelse til oprettelsen af et sådant selskab. Tilslutningen var så livlig, at der i begyndelsen af det følgende år kunde vælges en bestyrelse for *Det jyske historisk-topografiske selskab*, der snart efter kunde udsende første hæfte af *Samlinger til jysk historie og topografi*. Denne bestyrelse kom til at bestå af ovennævnte adjunkt Wulff, overlærer J. F. Kinch i Ribe og amtmand M. H. Rosenørn i Randers, henholdsvis repræsenterende begejstringen, sagkundskaben og den praktiske duelighed, dog således at forstå, at dette kun er en svag antydning af hver enkelts betydning. Disse tre mænd udgjorde selskabets bestyrelse til 1888, da Kinch kort før sin død trådte tilbage og erstattedes af sognepræst Vilhelm Bang, der i en lang årrække sad i bestyrelsen, fra 1895 sammen med rektor A. Heise i Viborg og nuværende rådstuearkivar Villads Christensen, der bægge endnu er medlemmer af selskabets bestyrelse.

I de snart halvhundredede år, hvori selskabet har bestået, har det udsendt 21 bind af sine samlinger — *Jyske samlinger* kaldes de ofte kort og godt — og der er i dem fremkommet en lang række afhandlinger med højst forskelligt indhold og naturligvis også af forskellig godhed. Snart behandler de kulturhistoriske, snart topografiske, snart personalhistoriske æmner, snart er det landbo- eller retsforhold, sagn eller overtro, dyreliv eller naturbegivenheder, der er genstand for drøftelse. »Jysk historie og topografi« er taget i sin videste betydning, således at der bliver plads for alt, hvad der kan tjene til oplysning om Jylland og jyske forhold i fortid og nutid.

Sålænge Kinch levede, var han den flittigste bidragyder; i al den tid, hvori han sad i selskabets bestyrelse, udkom der intet

bind af samlingerne, hvortil han ikke havde leveret bidrag, ja endog i det første bind, der udkom efter hans død, findes adskilligt af ham. Det var navnlig kulturhistorien, han idelig vendte tilbage til, ofte i nøje tilknytning til den by, hvori han levede, denne by, hvorfra han også hentede stoffet til sit hovedværk *Ribe bys historie og beskrivelse*, der udkom i to bind, hvoraf det første (1869) behandlede tiden indtil reformationen, det andet (1884) tiden fra reformationen indtil enevoldsmagtens indførelse. Dette arbejde, der udkom med selskabets understøttelse, er den fyldigste, grundigste og pålideligste købstadsbeskrivelse, der hidtil er udkommet her i landet, og det er ofte blevet beklaget, at den kyndige forfatter ikke fik lejlighed til at fortsætte arbejdet.

Wulff var ikke så begavet en mand som Kinch, men han havde den fortjeneste at være den første ophavsmand til selskabet og, efter at det var blevet dannet, utrættelig i at arbejde for dets vel. Kun rent undtagelsesvis udkom der et bind af samlingerne, uden at han havde leveret sit bidrag, men han var mere udgiver end forfatter, og der vil iøvrigt senere blive lejlighed til at omtale hans udgivervirksomhed. — Rosenørn var lidet produktiv; dog leverede han enkelte bidrag til samlingerne og udgav med understøttelse af selskabet 1873—87 første bind af *Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesen af Nørreis*; andet bind udkom først 1901. Alle de andre ovenfor nævnte medlemmer af selskabets bestyrelse var flittige bidragydere — Bang kanske den flittigste, men ikke den kyndigste — og desuden fremkom der bidrag fra mange andre, blandt hvilke der for de første års vedkommende måske navnlig kan være grund til at nævne H. F. Rørdam, Oluf Nielsen, Evald Tang Kristensen og A. P. Gaardboe, den sidste dog snarest fordi han, trods det, at han var autodidakt, dog i nogle af sine afhandlinger kunde give ret gode bidrag, så længe han nærmest byggede på selvsyn og stedlig tradition; kom han ud over det, kunde han være ret uheldig. De væsentligste af hans afhandlinger samledes 1893 i et bind *Fortidsminder fra Vendsyssel*.

I de senere år kan som flittige bidragydere — foruden bestyrelsens ovenanførte medlemmer — nævnes C. Klitgaard, G. Steemann, Emil Madsen og Søren Hansen.

Det jyske historisk-topografiske selskabs virksomhed var i det hele taget af stor betydning for den jyske historiske forskning, i særdeleshed i de første 25—30 år efter dets stiftelse. Ikke blot bidrog det direkte og indirekte til at nære interessen for Jylland i fortid og nutid i vide krese, men det, at der fandtes et sted, hvor større og mindre afhandlinger kunde vente at finde optagelse, måtte virke stimulerende på dem, der havde noget på hjerte i den retning. Bidragene strømmede så rigeligt ind, at der regelmæssigt kunde udgives to hæfter af samlingerne årligt, samtidigt med at selskabet i overensstemmelse med sit program støttede udgivelsen af »større historiske værker og beskrivelser af byer og større eller mindre egne, f. eks. herreder, sogne osv.«. I løbet af tredive år udkom med selskabets støtte ikke mindre end femten sådanne værker, hvorover fortegnelse findes i samlingernes 3. rækkes 1. bind side 9—10, og derefter har det 1901 bidraget til udgivelsen af 2. del af Rosenørns ovennævnte værk Grev Gert og Niels Ebbesen, 1902 til Nykøbing på Mors af C. V. Christensen, hvilket værk omtales nedenfor, samt endelig 1914 til udgivelsen af *Jylland i det 16. århundrede* af Emil Madsen, en håndbog, hvori navnlig den mindre kyndige, der sysler med Jyllands fortid, utvivlsomt vil finde en bekvem oversigt og nyttige vink.

Blandt de under selskabets auspicer udkomne værker indtager købstadsbeskrivelserne en betydelig plads. At Kinchs fortrinlige *Ribe bys historie og beskrivelse* var blandt disse, er allerede ovenfor omtalt. Det samme gælder *Holstebro, en historisk, topografisk og statistisk købstadsbeskrivelse* ved Frølund (1871), *Horsens købstads beskrivelse og historie* af O. Fabricius (1879) og *Æbeltoft og omegn (Mols), nærmest til c. 1814* af L. J. Böttiger (1893). Den første af disse tre er ikke meget værdifuld og har i hvert fald den meget generende fejl, at der kun findes meget få kildehenvisninger. De to andre, der i mange henseender ligner hinanden, er bægge byggede på en omfattende benyttelse af de lokale arkiver og bringer derfor meget nyt stof, som forfatterne dog ikke rigtig behersker. Dette gælder dog navnlig den sidstnævnte, hvor der kan rettes kritik såvel mod stoffets ordning som mod den hele fremstillingsform. Det var også en mindre heldig

tanke således at sammenblende byens og dens omegns historie, men trods alt er både bogen om Horsens og den om Æbeltoft ret værdifulde forøgelser af vore købstadsbeskrivelser.

Frølund var kordegn i Holstebro, Fabricius var 1843—49 kateket i Horsens, senere præst i omegnen af byen — bl. a. en halv snes år i Lundum — og Böttiger var præst i Vistoft. Det var altså nu som før de stedlige embedsmænd, der syslede med købstædernes historie. I god samklang hermed er det, at birkedommer i Silkeborg birk V. Drechsel 1880 udgav *Silkeborg 1840—1880*, og at byfoged i Mariager H. Dahlerup 1882 udsendte *Mariager klostere og bys historie*. Det er to smukke arbejder, af hvilke navnlig det sidste, der er bygget på ret omfattende arkivundersøgelser, fortjener al mulig anerkendelse. Klostrets historie fylder omtrent halvdelen af bogen.

Flere egentlige købstadsbeskrivelser end de ovenfor nævnte udkom der ikke i det her omhandlede tidsrum, men i Jyske samlinger findes talrige bidrag til købstæders historie, og en del mindre specialskrifter udsendtes. Enkelte af disse vil der senere blive lejlighed til at omtale.

Vender vi os fra købstæderne til landet, falder tanken straks på Oluf Nielsen, i hvis store litterære produktion den jyske historiske topografi spiller en meget fremtrædende rolle. Allerede før Jyske selskab blev dannet, havde han begyndt at udsende sine herredsbeskrivelser, og skønt han leverede ikke få bidrag til selskabets tidsskrift og fik understøttelse af selskabet til udgivelsen af sine efterretninger om Malt herred, indtog han dog hele tiden en ret uafhængig stilling i sit forhold til dette. I sine herredsbeskrivelser har han behandlet næsten hele Vestjylland fra Kongeåen til Limfjorden. Først kom 1862 hans *Historiske efterretninger om Skadst herred*, dernæst 1866 lignende efterretninger om *Vester Horne herred*, 1868 om *Slavs herred* og 1872 om *Gording herred*, de tre sidste i *Danske samlinger*, som han var medudgiver af. Som selvstændigt skrift udsendte han 1870 *Historiske efterretninger om Malt herred*. I de følgende år blev hans tid meget optaget af anden virksomhed — udgivelsen af Københavns diplomatarium og af nogle nedenfor nævnte jyske kildekrifter samt udarbejdel-

sen af Københavns historie og beskrivelse — men hans gamle kærlighed fornægtede sig dog ikke. Sammen med Palle Fløe behandlede han *Nørre Horne herred*, dels i et selvstændigt lille hæfte (*Historiske efterretninger om Lønborg og Egvad sogne*), dels i Jyske samlingers 7. og 8. bind (1878 ff.), og hans sidste større arbejder blev *Historisk-topografiske efterretninger om Skodborg og Vandfuld herreder* (1894) og *Historisk-topografiske efterretninger om Hjerm og Ginding herreder* (1895).

O. Nielsens interesser samlede sig navnlig omkring en fjern fortid. Det viste sig allerede deri, at han for erhvervelsen af den filosofiske doktorgrad skrev den også for den topografiske forskning vigtige afhandling *Bidrag til oplysning om sysselinddelingen i Danmark* (1867), og det præger alle hans herredsbeskrivelser. Oldtid og middelalder er kendeligt behandlede med størst kærlighed, den nærmest følgende tid endnu med interesse, men den nyere tid ofte temmelig overfladisk, således at der i hans beskrivelser her findes mange mangler og ikke få fejl. En undskyldning herfor er det dog, at oplysninger om den nyere tid ofte er de vanskeligste at tilvejebringe og navnlig var det på en tid, da landsarkiverne endnu ikke var oprettede og ikke tilnærmelsesvis så mange kilder som nu gjort let tilgængelige ved at offentliggøres. Trods alt, hvad der kan indvendes mod hans værker, skylder jyderne ham derfor stor tak for hans virksomhed.

Mens det vestlige Jylland blev behandlet i en hel række af herredsbeskrivelser, blev det østlige i den henseende meget stemoderligt behandlet, skønt det skulde synes, at der i disse frodige, naturskønne og forholdsvis rigt udstyrede egne måtte findes mange fristende opgaver; men hele hemmeligheden ligger vel i, at der kun har været én O. Nielsen, og han var nu engang af fødsel vestjyde. Om det sted eller den egn, hvor manden er født, kreser ofte hans tanker livet igennem. Den tidligere omtalte T. A. Becker, hvis virksomhed fornemmelig falder i det 19. århundredes første halvdel, var født på Tirsbæk, altså i Østjylland, og hans historisk-topografiske forfatterskab samler sig også om Jyllands østlige egne (*Hatting herred, Matstrup osv.*), men han var ikke og

kunde ikke blive nogen østjysk O. Nielsen, hvem han iøvrigt heller ikke lignede i nogen henseende.

Østjylland blev forsømt, men der fremkom dog her én herredsbeskrivelse, som fortjener at omtales, skønt den aldrig blev fuldendt. Det er et arbejde af Klavs Gjerding. Ligesom så mange andre kastede han sig over studiet af sin fødeegns historie, og han gjorde det med fynd og klem; allerede i en alder af 23 år var han i fuld gang med arbejdet, men 28 år gammel døde han (1880), og hans samlinger lå da hen, til de blev udgivet af Jyske selskab ved D. H. Wulff under titlen *Bidrag til Hellum herreds beskrivelse og historie* (1890—91). Det ufærdige ved arbejdet er synligt overalt, og da forfatteren ikke fik lagt den sidste hånd på sit værk, er det nu ikke muligt at afgøre, hvad han kunde have fået ud af det, men det fortjener at fremhæves, at han i langt højere grad end andre herreds- eller sognebeskrivere benyttede lokale arkiver. Præstegårde og herregårde blev hjemsøgte, og navnlig fra Lindenburgs arkiv, hvor der bl. a. fandtes gamle tingbøger for Lindenburg birk, fremdrog han meget nyt stof til sit stort anlagte værk.

I et kort overblik som nærværende må en hel del i sig selv værdifulde værker helt lades uomtalte eller kun berøres i forbigående, ikke blot værker, der ligefrem hører til den jyske historisk-topografiske litteratur, men også mange, der uden at tilsigte at henregnes til denne dog står den meget nær, f. eks. en række arkæologiske og arkitektoniske, rigt illustrede arbejder fra ældre og nyere tid angående kirker (af Helms og Storch m. fl.), kirkeklokker (af Uldall), gravstene (af Løffler), klostre (af Lorenzen) osv. osv. Men før vi forlader den periode, som nærmest har været genstand for omtale i det foregående (tiden c. 1865—95), skal dog endnu nævnes, at vigtige bidrag til oplysning om Jyllands udseende i en fjern fortid findes i E. Erslevs *Jylland, studier og skildringer til Danmarks geografi* (1886), at hederne er behandlede i flere skrifter af Dalgas — mest kendt er vel nok *Geografiske billeder fra heden* (1867—68) — og at der er fremkommet en stor mængde sognebeskrivelser i Jyske samlinger.

Medens der for øernes vedkommende foreligger mange og tildels særdeles værdifulde skrifter om slotte og herregårde (f. eks.

om Vemmetofte, Gisselfeld, Gl. Køgegård, Elvedgård, Rugård), er denne side af den historiske topografi i en forbausende grad blevet forsømt i Jylland, hvor der dog foreligger så mange smukke opgaver netop på dette område. Rundt omkring i tidsskrifter, herredsbeskrivelser, det velkendte illustrerede værk *Prospekter af danske herregårde* o. lgn. steder findes vel en mængde mer eller mindre kortfattede herregårdsbeskrivelser, men så at sige intet, der er blot nogenlunde udtømmende, og ikke ét af de iøvrigt meget få selvstændige skrifter om sådanne gårde fortjener her at nævnes.

Ved lov af 30. marts 1889 oprettedes et rigsarkiv bestående af et hovedarkiv og tre provinsarkiver, der fra 1907 ifølge lov benævnes landsarkiver. *Landsarkivet for Nørrejylland*, der uheldigvis fik sæde i Viborg, altså på et forholdsvis meget afsidesliggende sted, toges i brug midt i 1891, og hertil indsamledes nu embedsarkiver fra hele Jylland. En stor mængde arkivstof, der havde ligget spredt på hundreder af steder, og hvortil man kun ved imødekommenhed fra vedkommende embedsmand havde kunnet få adgang, blev nu på arkivets læsesal tilgængeligt for alle, og efterhaanden som det gik op for publikum, hvad det var, der var sket, tog besøget til, og landsarkivet blev så at sige et samlingssted for alle dem, der interesserede sig for Jyllands fortid, da der fandtes noget for enhver smag. Kulturhistorie, kirke- og personalhistorie, topografi, statistik og meget andet kunde der dèr hentes bidrag til. Der er da heller ikke, siden landsarkivet var gået ind i folks bevidsthed, fremkommet noget jysk historisk-topografisk arbejde af nogen betydning, uden at vedkommende forfatter har suget næring af arkivets skatte, og en betydelig række af større værker om andre æmner har hentet en større eller mindre del af sit stof derfra. Blot eksempelvis anføres Mackeprang: *Dansk købstadstyrelse*, Munch: *Købstadstyrelsen i Danmark*, Jeppe Aakjær: *St. St. Blichers livstragedie*, Lønborg-Friis: *Slavekrigen 1848*, Gust. Bang: *Kirkebogsstudier*, Bjerge og Søegaard: *Danske vider og vedtægter*, Dolleris: *Danmarks boghandlere*.

Man kan derfor med rette tale om et vendepunkt i den historisk-topografiske forskning 1891, eller noget ind i halvfemserne,

fordi den nye institution skulde have tid til at fæstne sig i publikums bevidsthed. Det viser sig således hurtigt, at den nyere tid ikke — således som så ofte tidligere — må stå til skamme i de topografiske værker fra de senere år. Det præger således i høj grad tredje udgave af Traps Danmark, og i de to arbejder af P. Storgaard Pedersen, der danner en fortsættelse af O. Niensens herredsbeskrivelser, nemlig *Bidrag til Hing herreds historie og topografi* (1896) og *Ulfborg herred, en historisk-topografisk beskrivelse* (1900), er den nyere tid fyldigere behandlet end hos Nielsen. Men den hele fremstilling er vel kortfattet og ikke uden fejl, og for den ældre tids vedkommende kan disse to arbejder, som naturligt er, ikke stå mål med sine forgængere. Ganske anderledes kraftige spor af den betydning, landsarkivets oprettelse havde haft, findes dog i det af C. Klitgaard udarbejdede skrift *Hvetbo herred* i to bind (1906—07), et i sin art ret enestående arbejde og den eneste herredsbeskrivelse, Jylland har at opvise i indeværende århundrede. Iøjnefaldende er allerede dets omfang. Mens O. Nielsen havde beskrevet Hjerm herred (med 16 sogne) på c. 300 sider, medgik over 800 endog større sider til beskrivelsen af Hvetbo herred (med 7 sogne). Der er i dette værk, hvortil der er gjort meget omfattende studier både i landsarkivet og andensteds, samlet et meget righoldigt og værdifuldt stof, og er forfatteren end hist og her i sin iver for at få alting med kommet ind på områder, hvor man kan mærke, at grunden svigter under ham, er der dog ingen tvivl om, at *Hvetbo herred* må anses for den bedste jyske herredsbeskrivelse, der hidtil er fremkommet. En lignende meget udførlig beskrivelse af det lille Slavs herred, hvorom O. Nielsen skrev allerede 1868, vil antagelig udkomme i en nær fremtid.

Der er adskillige andre skrifter, som der kunde være grund til at omtale nærmere i denne forbindelse, men pladsen tillader det ikke. Kun enkelte bemærkninger kan her indskydes. Det skal således anføres, at S. H. A. Rambusch har skrevet *Studier over Ringkøbing fjord* (1900), der burde have virket stimulerende, så at der var fremkommet andre lignende arbejder om lignende lokaliteter, men det er ikke sket. Om klitterne er der skrevet af J. Brüel, og C. V. B. Hansen skrev 1911 *Træplantningens historie i Ti-*

sted amt siden år 1800. Af sognebeskrivelser foreligger der adskillige, spredt om i tidsskrifter, men som selvstændige skrifter er kun udkommet få og ubetydelige; en undtagelse danner dog *Historiske og genealogiske optegnelser fra Randrup gods, specielt Vinkel sogn* af brødrene Andersen (1907). Det er et meget grundigt arbejde, men så specielt, at det vanskelig kan tænkes at interessere udenfor sognets grænser. Noget lignende gælder et arbejde af Poul Lindholm om *Starup sogn i Brusk herred* (1911). — Talrige bidrag til Jyllands kirkehistorie fremkom i *Kirkehistoriske samlinger*, og *Historisk tidsskrift*, *Jyske samlinger* og de historiske amtsforeningers årbøger meddelte mange afhandlinger om de fjendtlige indfald i landet i det 17. og 19. århundrede.

I den sidste halve snes år eller lidt mer er der fremkommet et ret aneligt antal jyske købstadsbeskrivelser, af hvilke adskillige er prægede af den lette adgang, der nu er til arkiver af enhver art. Den ældste i rækken er *Nykøbing på Mors 1299—1899* af Chr. Villads Christensen (1902). Denne, såvelsom *Fredericia 1650—1760* af Hugo Matthiessen (1911), udmærker sig ikke blot ved sit indhold, men også ved at være skrevet med denne stilistiske færdighed, der også har gjort disse to forfatteres kulturhistoriske afhandlinger og skrifter letlæselige for enhver, skønt de er byggede op på videnskabelig grund. Der synes at være en vis forbindelse mellem kulturhistorisk sans og ævnen til fængslende fremstilling. P. Eliassens *Kolding fra Middelalder til Nutid* (1910) er en værdig afløser af Fyhns ovennævnte bog om samme by og hviler på omfattende studier. Derimod bærer *Skanderborgs historie* ved L. Thane (1908) præg af at være just det, den er, nemlig et jubilæumsskrift; den slags kan jo være ypperlige, men jævnligere er de middelmådige.

Et stort og stateligt værk er *Århus, byens historie og udvikling gennem 1000 år*; på titelbladet bærer det årstallet 1905, men det udkom til subscriptions 1904—06, altså omtrent samtidigt med *Blade af Århus bys historie* af J. Hoffmeyer I (1904), der efterfulgtes af et mindre andet bind 1911. Det var vistnok noget enestående, at en provinsby således på en gang blev behandlet i to udførlige værker. Det førstnævnte udmærker sig navnlig ved sit

udstyr, det store format og det overordentlig rige billedstof, mens derimod teksten, der skyldes fire forskellige penne (Francis Beckett, Rasm. Berg, Jul. Clausen og Ad. Jensen), er af forskellig godhed, for en stor del kun er bygget på trykte kilder, i sit tilsnit er populær og derfor ganske mangler kildehenvisninger. En væsentlig mangel ved en så stor bog er det også, at der hverken findes nogen oversigt over indholdet, nogen fortegnelse over billederne eller noget person- eller sagregister. Hoffmeyers bog er af en ganske anden art; som en frugt af flittige studier er den, selv om de resultater, han kommer til, vistnok ikke altid er rigtige, et udmærket supplement til hin, som den i mangt og meget overgår. Den omfatter dog kun byens historie til midten af det 18. århundrede.

Endvidere har i de senere år Alkærsig skrevet første bind af *Esbjerg havn og by* (1909) og A. Schwartz en bog om *Skagen* (1912), der dog kun behandler byen som kunstnerkoloni; heller ikke bør det lades helt uomtalt, at der 1899—1901 under fællesbetegnelsen *Danmarks byer og deres mænd* og under redaktion af C. C. Clausen udkom en række små, fikst udstyrede og rigt illustrerede bybeskrivelser, af hvilke nr. 1, 2, 3, 5 og 7 har jyske byer til genstand, henholdsvis Fredericia, Århus, Hobro (med Mariager og Hadsund), Hjørring og Ringkøbing. Det er nærmest journalistik, men nogen betydning vil disse småbøger dog utvivlsomt få for den, der engang i fremtiden måtte påtage sig at skrive disse byers historie.

Af det ovenstående vil det ses, at der fra de senere år foreligger en virkelig anelig række, til dels særdeles gode jyske købstadsbeskrivelser; desuden er der fremkommet ikke få arbejder, der behandler visse sider af enkelte byers historie. Om Randers befæstning m. m. findes en hel række afhandlinger i Jyske samlingers senere bind af G. Stemann, F. Uldall og N. H. Bay, hvilken sidste desuden 1893 har udgivet *Randers ældre købmandsliglavs historie fra 1693 til 1893*. Til Viborgs historie findes også en række værdifulde afhandlinger i Jyske samlinger, navnlig af A. Heise. Om Ålborgs handel kan henvises til *Ålborg handelsstands historie 1431—1913* af C. Klitgaard (1913) og *Oluf Christensen og*

sonner af W. Christensen (1913); til byens indre historie findes mange bidrag i det noget ældre arbejde *Jens Bang, købmand i Ålborg 1605—1644* af D. H. Wulff (1885—86); J. P. Stenholm har skrevet *Ålborg Klosterhistorie* (1904) og så fremdeles. Men endnu savnes, trods mange gode forarbejder, en samlet fremstilling af Ålborgs historie og topografi. Opgaven burde snarest løses af en kyndig forsker. Den frembyder meget af interesse. Forskællige apotekers historie er behandlet af E. Dam (1896: *Århus Løveapotek 1596—1896*, 1899: *Ringkøbing apotek gennem 150 år*, 1913: *Lemvig apotek i hundrede år*).

Det lader sig ikke gøre her at komme nærmere ind på alle disse specialværker, men det allerede anførte vil også være nok til at vise, hvilket stort opsving den historisk-topografiske litteratur har taget siden landsarkivets oprettelse. Interessen var for en væsentlig del vakt gennem Jyske selskabs virksomhed, og dette selskab førte længe an, men hegemoniet gled det af hænderne i forrige århundredes sidste tiår, og efter at det i henvend 40 år havde udgivet det eneste eksisterende tidsskrift, der beskæftigede sig med jysk historie og topografi, fik det fra 1903 hurtigt en række yngre søskende i de talrige historiske amtsforeninger, der voksede op, og hver af disse udgav sit tidsskrift; således fremkom i løbet af mindre end en halv snes år *Fra Ribe amt* (1903), *Vejle amts årbøger* (1905), *Historisk årbog for Tisted amt* (1906), *Fra Randers amt* (1907), *Hardsyssels årbog* (1907), *Årbøger udg. af historisk samfund for Århus stift* (1908), *Årbøger for historisk samfund for Skive og omegn* (1909) og *Fra Himmerland og Kær herred* (1912). Hertil sluttede sig fra 1908 *Vendsyssel folk og land*, der dog ikke udgives af nogen forening.

Fremkomsten af alle disse årbøger måtte nødvendigvis influere noget på *Jyske samlinger*; bidragene flød stadigt ind i rigelig mængde, men der tabtes terrain rent geografisk sét. De bind, der er udkommet efter 1903, rummer meget lidt stof fra det sydlige Jylland, mere fra det nordlige, hvor amtsforeningerne senere fremstod, mest fra de amter, hvor ingen foreninger findes. Samtidig synes antallet af afhandlinger af mere almindelig interesse og af sådanne, der spænder over flere amter, at være taget til. Kan

denne udvikling af tingene fortsættes, vil samlingerne også i fremtiden have en smuk opgave at løse, selv om hvert et amt får sin historiske forening.

I Amtsforeningernes årbøger, hvis bærende kræfter for en stor del er mænd, der ovenfor har været grund til at nævne (G. Ste-mann, P. Eliassen, P. Storgaard Pedersen, Jeppe Aakjær, C. Klit-gaard osv.), er der i årenes løb offentliggjort en stor mængde af-handlinger, hvoraf mange har blivende værd, og naturligvis ved siden af dem adskilligt, hvis berettigelse nærmest ligger i, at de kan være af nogen interesse for det stedlige publikum. Det er jo også praktisk sét nødvendigt, at der i disse tidsskrifter, der søger sit publikum i alle befolkningens lag, må være noget for enhver smag; hvis der kun serveredes solid kost, kunde de bredere lags interesse for sagen næppe længe vedligeholdes.

Betydningen af det store historiske stof, der således år for år opsamles, ligger naturligvis væsentlig i, at den historiske sans derved vækkes og vedligeholdes i vide krese, men det skulde dernæst opmuntre til at tage mere almeninteressante spørgsmål op til undersøgelse; det kan være meget godt at få et enkelt sogns historie, en afhandling om spaniolerne i Æbeltoft 1808, om rytter-fægtningen ved Vorbasse 1864, om Bygholm og Vesløs vejer, om altertavlen i Hejls eller om Staby højere bondeskole. Mere al-mindelig interesse vilde det dog have, om nogen vilde give os de større overblik over tilstande og begivenheder i Jylland, f. eks. om den administrative inddeling i verdslig og gejstlig henseende ned gennem tiderne, om kongelige og private birker, om tingsteder, hellige kilder, vandmøller og markeder, om strandinger på vest-kysten, om industrielle anlæg, om færdselsvejene, om skove og flyvesand, bøndernes stilling i social og økonomisk henseende, om rytterdistrikter og ryttergods, hovedgårdenes fordeling, godsslag-ternes bedrifter, byernes handelsforhold, fiskerierne i Limfjorden fra oldtid til nutid, krigenes indvirkning på samfundet osv. osv. Enhver må selv søge sit æmne. Han vil altid finde en del brugeligt stof i, hvad der allerede er fremkommet af tidsskriftafhandlinger og specielle værker. Hjælp til at finde sig tilrette i det store stof vil han ikke blot finde i arkiver og biblioteker, men også i mange

let tilgængelige håndbøger, f. eks. i den sidste udgave af *Traps Danmark*, hvor der findes litteraturfortegnelser dels i 1. bind side 546—49, dels spredt omkring ved de enkelte lokaliteter, i *Historisk tidsskrift*, hvor der fra 1875 årlig findes fortegnelser over historisk og topografisk litteratur, i *Meddelelser fra dansk historisk fællesforening* I side 40—60, hvor der findes systematisk fortegnelse over, hvad der 1903—10 er fremkommet i amtsforeningernes og nogle andre tidsskrifter osv.

For offentliggørelsen af særlig jyske kildeskrifter er der hidtil gjort alt for lidt. J. R. Hübertz udgav 1845—46 tre bind *Aktstykker vedkommende staden og stiftet Århus* og Chr. Molbech 1846 *Uddrag af biskop Jens Bircherods historisk-biografiske dagbøger for årene 1658—1708*. Jyske selskab har udgivet *Statistiske bidrag til Vendelbo stifts historie i det 16. og 17. århundrede* ved D. H. Wulff (1872—74) og *Statistiske bidrag til Ålborg stifts historie i slutningen af det 17. århundrede* ved samme (1887—88). O. Nielsen, der også på dette område var en af dem, der var fremmest, udgav 1869 *Samling af adkomster, indtægtsangivelser og kirkelige vedtægter for Ribe domkapittel og bispestol* (den såkaldte »Ribe oldemoder«), 1872 *Dueholms diplomatarium*, 1882 *Gamle jyske tingsvidner* og 1893 *Harsyssels diplomatarium* samt i *Danske samlinger* 2. r. IV. bind Ribe stifts præsters indberetninger 1638 til O. Worm og sammesteds i VI. bind lignende beretninger fra Århus stift. Endvidere har H. Knudsen offentliggjort de tilsvarende beretninger fra Ålborg stifts præster i *Jyske samlinger* 4. r. I. Endelig skal nævnes det meget vigtige *Diplomatarium Vibergense*, udgivet 1879 af A. Heise. Den store mængde vigtige kildeskrifter, der iøvrigt er udkommet i de senere år, men som ikke specielt vedkommer Jylland, kan vi ikke her komme ind på, af hvor stor betydning de end er for jysk historie og topografi; heller ikke på de talrige mindre kilder, der er trykte rundt omkring i tidsskrifterne.

Der ligger iøvrigt endnu store mængder af kildeskrifter, som burde udgives. Måske vil dette engang blive en opgave, der kan tages op af den 1909 stiftede danske historiske fællesforening. Jeg skal blot henvise til betydningen af, at alle landstingenes skøde- og pantebøger blev udgivet i uddrag, kanske nærmest med

Kronens skoder til mønster, eller alle de såkaldte herreds- eller stiftsbøger i bispearkiverne (det er den slags, Wulff udgav under titlen *Statistiske bidrag til Ålborg stifts historie*), eller alle købstædernes borgerskabsprotokoller og de såkaldte »bysbøger«. Antagelig måtte det kunne lykkes fællesforeningen efterhånden at tilvejebringe de fornødne midler til slige foretagender. De interesserede amtsforeninger kunde kanske træde hjælpende til, nogen offentlig understøttelse kunde muligvis fåes, og det var vel næppe udelukket, at de pågældende byråd kunde formåes til at støtte udgivelsen af borgerskabsprotokollerne og bysbøgerne.

Når fællesforeningen ved siden af sin øvrige virksomhed kunde bringe fart i en sådan udgivelse af kildeskrifter, hvilket vilde stå i god samklang med dens loves § 2, Jyske samlinger efterhånden i højere grad end hidtil få tilgang af sådanne afhandlinger, der er for vidtomspændende til at optages i de historiske amtsforeningers tidsskrifter, og disse sidste fortsattes i det hidtidige spor, så lå der en naturlig opgave for enhver, og så arbejdede alle tre faktorer hånd i hånd.

NYT FRA VORE VIDENSKABELIGE INSTITUTIONER.

Nyerhærvede Bygninger til Dansk Folkemuseum. Dansk Folkemuseum, hvis Byafdeling desværre endnu må bo tilleje i trange Lokaler, har i de sidste Åringer tilstræbt at udvikle sin Frilandsafdeling i Lyngby. Efter tidligere at have erhvervet en typisk Salling-Lade fra Krarup Møllegård ved Skive har det ifjor desuden købt et Sallingbo-Stuehus fra Buksager, som nu genrejses i Lyngby og sammen med Laden og en lille Staldlænge vil give et godt Billede af en gammeldags Sallinggård. Alle Husene er sulebyggede, d. v. s. at Taget bæres af en Åsbjælke under Mønningen, hvorpå Spærene (Spænderne) hænger, og selv støttes af lange »Suler«; efter Egnens ejendommelige Skik skifter de således, at en lodretstillet Sule veksler med et Par skråtstillede Stritsuler. Alle Husene genopføres med Benyttelse af det oprindelige Tømmer, og